

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто історіографію та проаналізовано джерельну базу інституту права власності на західноукраїнських землях в період 1939–1945 рр.

Ключові слова: *власність, право власності, Друга світова війна, окупація, історіографія, джерела.*

В статье рассмотрены историография и проанализированы источники института права собственности на западноукраинских землях в период 1939 – 1945 г.

Ключевые слова: *собственность, право собственности, Вторая мировая война, оккупация, историография, источники.*

In the article a historiography and recourse base of property law institute on the Western Ukrainian regions in the period 1939-1945 were analyzed.

Key words: *property, property law, Second World War, occupation, historiography, recourses.*

Постановка проблеми. Інститут права власності є одним із головних інститутів цивільного права усіх правових систем загалом. Історія його розвитку є предметом фундаментальних досліджень багатьох вітчизняних вчених-правознавців. Наукові праці частини істориків та правників, відображають еволюцію поглядів на процеси розвитку інституту права власності в період Другої світової війни на теренах західних областей України. Однак у вітчизняній історіографії глибокого та об'єктивного історико-правового дослідження цієї теми досі не було проведено. Зокрема, у радянській період питання правового регулювання та стану правовідносин власності не розроблялось, тому сьогодні існує гостра потреба у проведенні саме цього дослідження, яка б заповнило існуючі «білі плями».

Метою статті є аналіз стан дослідження та джерел, пов'язаних із розвитком інституту права власності на Західній Україні в період радянської та німецької окупації в роки Другої світової війни.

Виклад основних положень. Основною вимогою до історико-правового дослідження проблеми права власності є комплексний підхід не лише до загальної історії держави і права, а й до інших наук – історії України, історії держави і права України, загальної теорії держави та права, цивільного та господарського права. У перебігу вивчення наукової літератури крізь призму висвітлення у ній процесів розвитку інституту права власності, її слід систематизувати за наступними великими групами: роботи радянських науковців; публікації вітчизняних науковців у період після проголошення незалежності України; дослідження західних вчених, що стосуються цього питання. Таке чітке групування опрацьованого наукового матеріалу дозволить належним чином відобразити дослідження проблеми функціонування інституту права власності в західних областях Української РСР у період 1939-1945 рр.

У радянській історіографії проблема інституту права власності посідала важливе місце, обумовлене комуністичною ідеологією, реальною соціально-економічною політикою тогочасної влади. Звісно, здійснювати наукові пошуки та оприлюднювати результати досліджень, що не були санкціоновані радянською та німецькою окупаційною владою було неможливо. Вочевидь, роботи, що видавалися за таких умов, проходили сувору цензуру та були спрямовані на виконання конкретних практичних завдань. Праці істориків, економістів і правників позначені заідеологізованістю, притаманного тоталітарним режимам та невідповідністю реальному розвитку правовідносин власності. Серед значної кількості опублікованих в УРСР та СРСР робіт не існує жодної, у якій здійснено об'єктивний, неупереджений аналіз досліджуваних нами складних правовідносин.

Так, основою радянських наукових досліджень права власності після 1939 р. був лейтмотив «визволення Західної України та возз'єднання її з Української УРСР». До головних її положень належало: захист майна населення Західної України; запровадження робітничого контролю над виробництвом до моменту проведення націоналізації промисловості; допомога селянських комітетів селянам-біднякам в одержанні поміщицької землі у користування; забезпечення соціалістичного порядку та охорони народного добра; вся земля Західної України з її надрами, лісами й річками стала всенародним добром; зміцнення і подальший розвиток державної соціалістичної власності; недоторканність власності народу тощо. Наведені постулати детально показано та розкрито, зокрема С.М. Белоусовим [1]. Згодом ці положення повторюються у працях Б.М. Бабія [2], А.І. Денисова [3], В.М. Корецького [4] та інших колективних розвідках представників

історико-правової науки. Тогочасні політики, правники та історики оцінювали факт приєднання західноукраїнських земель до Радянської України у складі СРСР, як здійснення споконвічної мрії багатьох поколінь населення західних українців. Мета «визвольного» приходу військ Червоної армії, як зазначено в ноті радянського уряду, надісланій польському послові в Москві 17 вересня 1939 р., «...взяти під захист життя і майно населення Західної України...». При цьому радянська історіографія замовчувала трагічні наслідки «золотого вересня» для мешканців різних національностей, зокрема українців Західної України.

Концепція історико-правових та й інших досліджень у радянський період мала обов'язково і у повному обсязі відповідати положенням сталінського вчення про «побудову соціалізму в УРСР». Жодна праця історичної чи правової тематики не обходила без обов'язкових цитувань творчого спадку засновників теорії наукового комунізму та правлячої верхівки. Так, у 1951 р. кафедрою теорії держави і права Академії суспільних наук при ЦК ВКП (б) видано збірник наукових праць [5], в якому опубліковано наступні роботи: «Й.В. Сталін про фази розвитку і функціонування соціалістичної держави», «Питання соціалістичної власності в роботах Й.В. Сталіна» тощо. У всіх статтях викладено вислови та здійснено посилення на праці Й.І. Сталіна, що свідчить про суто ідеологічні основи проведення наукових досліджень та без перебільшення «одностороннє» викладення матеріалу.

Суть тогочасних загальнотеоретичних правових положень про право власності зводилося до розкриття таких актуальних проблем: поняття власності в соціалістичному суспільстві; право державної соціалістичної власності; право особистої власності; право власності на знаряддя і засоби виробництва; охорони соціалістичної власності, зміст і цивільно-правовий захист права власності. Наголосимо на тому, що наріжним каменем у радянській правовій науці головним постулатом досліджень був широко відомий постулат про «святищеність і недоторканність соціалістичної власності». Серед вчених, які вивчали правові відносини у сфері власності в СРСР та УРСР, можна, зокрема, виокремити: А.М. Арзамасцева, А.В. Венедиктова, С.І. Вільнянського, Д.Ф.Вірника, М.А.Виноградова, Є.А.Володимирського, Д.М.Геркіна, К.О. Граве, В.П.Грибанова, Ф.К.Глуха, М.В.Гордона, І.О. Дмитренка, І.Д. Єгорова, Д.Ф.Єрмеєва, О.О.Єрошенка, М.І., Загородникова, Ю.В.Ідашкіна, О.С. Іюффе, А.А.Кабалкіна, М.Д. Казанцева, А.В.Карасса, М. В.Колганова, М.Д. Колесова, Б.К. Комарова, С.М.Корнеєва, Г.О. Крігера, Ф.П.Кошелева, М.М. Кузнєцова, С.Н. Ландкофа, М.С. Малєїна, В.Ф. Маслова, І.Б. Новицького, І.В. Павлова, Г.М.Полянську, Р.Д.Рахунова, О.О. Рубаника, О.М. Румянцева, В.М. Сафронова, В.І. Семчика, О.Д.Соловійова, Ю.К. Толстого та Р.О.Халфіну. Вказані дослідники, сповідуючи ідеї марксистсько-ленінської ідеології, характеризували право власності, як категорію володіння, користування і розпорядження майном, яке належить соціалістичній державі в результаті проведення націоналізації, колективізації та індустріалізації.

У виданнях радянського періоду, звісно питання власності висвітлювалося в межах проведення курсу пропагування та возвеличення радянської моделі управління, як науково обґрунтованої, єдино правильної і можливої, яка забезпечувала зростання добробуту населення. Так, у т. 6 «Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941)» багатотомного видання «Історія Української РСР» [16], підготовленому працівниками Інституту історії АН УРСР, описано діяльність робітничих та селянських комітетів і тимчасових управлінь щодо розпорядження колишньої власністю поміщиків та церковно-монастирських установ. Селянські комітети «брали на облік і безкоштовно розподіляли між безземельними і малоземельними селянами десятки тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, поміщицьке майно...» [6, с. 501]. Подібні приклади викладу історичних подій, також наведено в інших узагальнюючих виданнях за період 1960-1980 рр.

Монографія гіперболізованого характеру, присвячена аналізу соціально-економічного стану народного господарства Західної України: М.К Івасюти, в якій автор проводить детальний огляд змін в економіці, пов'язаних із функціонуванням радянської влади та процесу націоналізації в усіх галузях господарства регіону [7]; Г.І. Ковальчука, який показує стан справ у промисловості на території Західної України протягом 20 років з моменту встановлення більшовицького режиму [8]. Автори цих праць однозначно розкривали зміни в соціально-економічній сфері, крізь призму реалізації комуністичної доктрини та наголошували на безперечній підтримці населення у проведенні колективізації. Ю.Ю.Сливка і В.П.Чугайов наголошували на визначній ролі націоналізації «на шляху створення державної соціалістичної власності на західноукраїнських землях, яка в корені підірвала основи капіталізму» [9].

Історичні аспекти стану сільського господарства і промисловості напередодні входження Західної України до складу УРСР; а також особливості проведення націоналізації, розкрито у дисертаціях В.Л.Варецького та Б.Волла.

У радянській історіографії висвітлено правові аспекти інституту власності нацистського-окупаційного періоду, без врахування специфіки діяльності, компетенції, організаційної побудови та нормативно-правово забезпечення органів влади.

Серед дисертаційних робіт, захищених у радянський період та присвячених історико-правовому аналізу функціонуванню інституту власності, варто виділити роботи М.К. Амурколова, В.М. Арзамасцева, С.Є. Арзіані, З.Х. Баймолдиної, М.П. Волошина, О.С.Гетьмана, П.Ф.Гураля, Б.В.Дукальського, С.М.Корнеєва, М.Г. Шаха. У працях цих дослідників широко розглянуті питання змісту і структури правовідносин загальної власності; права власності соціалістичних організацій у радянському цивільному праві; особливості розгляду справ у справах щодо права особистої власності на житловий будинок; системи цивільно-правових засобів захисту

загальної власності; діяльності органів місцевого самоврядування у сфері функціонування інституту права власності у 1944-1945 рр.

Представники радянської юридичної науки аж до кінця 80 –х рр. ХХ ст. уникали об'єктивного і всебічного дослідження складної проблеми розвитку і функціонування інституту власності у 1939-1945 рр. у західноукраїнському регіоні. При проведенні історико-правових досліджень, пріоритет надавався політичній доцільності і невідгданій режимові історична правда про трагедію радянзації та радянської окупації приєднаного краю ретельно замовчувалась. У переважній більшості праць тогочасних істориків та правників, без сумніву, з ідеологічних компартійних міркувань приховувався реальний стан відносин власності. Висвітлюючи ці правовідносини виключно з позитивної сторони, водночас всіляко замовчували негативні аспекти діяльності режиму, зокрема масову насильницьку націоналізацію, конфіскацію та вилучення майна у місцевого населення, формування жорсткої командно-адміністративної системи, основу якої складали ідея ліквідації приватної власності та встановлення державної власності на засоби виробництва, а також тотального насадження бруталних адміністративних методів управління.

До другої групи наукових джерел належать праці вітчизняних науковців, які після проголошення у 1991 р. незалежності України, діяльність радянського та німецького окупаційних режимів (у тому числі їх функціонування на території західних областей України) у період Другої світової війни, почали вивчати з позиції національної державності, спираючись на архівні документи та матеріали. Отже, відкриття доступу дослідникам до документів державних, відомчих, галузевих архівів органів влади України та Росії, зокрема історичного періоду, який становить для нас науковий інтерес, надало можливість об'єктивно здійснювати ґрунтовний історико-правовий аналіз суспільних відносин у сфері володіння, користування та розпорядження власністю.

Так, у двотомному виданні І.Г. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953» [10] на основі архівних документів органів НКДБ-МДБ України та Росії здійснено історико-правовий аналіз діяльності репресивно-каральних органів на території західного регіону. Однак, питання права власності за період 1939-1945 рр. розкрито фрагментарно, оскільки дослідник в основному показує механізм утвердження радянського тоталітарного режиму на території Західної України та розкриває радянські форми і методи боротьби із українським рухом опору тільки на території Львівської та колишньої Дрогобицької (21 травня 1956 р. включена до складу Львівської області) областей.

Представники вітчизняної історичної науки уважно вивчали процес впровадження радянського права на західноукраїнських землях у нерозривному зв'язку з бурхливими соціально-економічними процесами, які, як зазначає К.К.Кондратюк, «торкалися, головним чином, відносин власності з метою зробити її державною або кооперативною, підпорядкованою цілком контролю державних органів» [11 с. 24].

Період німецької окупації у західноукраїнських областях в літературі висвітлено на основі аналізу тогочасної економічної політики в умовах цілковитої монополії власності гітлерівського Рейху, здійснення з боку керівних органів та посадових осіб німецької адміністрації колоніального керівництва усіма господарськими процесами. Переважна більшість дослідників вказує на важливість набуття права власності окупаційною владою на сільськогосподарські продукти для покращення постачання харчової продукції до Німеччини, до її збройних сил.

У монографії В.С. Рубаник, поставив за мету дослідити еволюцію інституту власності в Україні від Х ст. до кінця ХХ ст. Основу роботи складають переважно літературні джерела, з незначним використанням документальних відомостей. Нормативно-правовий матеріал використовується при розгляді відносин власності в період німецької окупації лише на окремих територіях УРСР, що на нашу думку, істотно знижує цінність зазначеного дослідження [12].

Історики права провідних вищих навчальних закладів Західної України, видали низку підручників та навчальних посібників, в яких об'єктивно і неупереджено висвітлено загальні положення про право власності в умовах функціонування радянського та німецького режимів. Це праці: В.С. Кульчицького, І.Я.Терлюка, Б.Й. Тищика тощо.

Свою важливу частку у вивченні радянського законодавства про власність внесли сучасні вчені-правники – О.С.Аврамова, О. Брильов, І.В.Венедіктова, Л.О.Головка, О.В.Дзера, Е.А.Карожия, І.В. Кирєєва, О. Клименко, О.Г.Ковальчук, М.О. Мамай, Є. Паткина, С.А.Петриченко, В.Л.Скрипник.

Зі середини 90 –х років ХХ ст. з'явилося чимало дисертацій, у яких приділено увагу історико-правовим аспектам функціонування інституту права власності у період Другої світової війни. Йдеться про праці: А.В. Боляновського, І.Г. Ветрова, В.В.Вісіна, О.В.Гуменюк, Т.І.Гуменюк, В.Р. Ковалюка, С.К. Кондратюк, В.І. Лавришчука, М.М. Леськіва, В.С. Макарчука, В.М. Півоварчук, Ф.І.Полянського, П.В. Рекотова, В.С.Рубаника, А.О.Руккаса, К.П. Сміяна, С.С. Якіма тощо.

Так, В.М. Півоварчук, розглядаючи у своїй дисертації політику радянського режиму в аграрному та промисловому секторах економіки, головну її суть визначає в насадженні колективізації, націоналізації, ліквідації крупного землеволодіння, створення колгоспного ладу, конфіскації землі для того, щоб змусити селян «порвати з минулим і пов'язати свою долю з новим режимом» [13, с.6-8]. У 2002 р. С.С.Яким захистив дисертацію «Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939-1944 рр.)». Дослідник, вивчаючи питання ролі і місця західноукраїнських земель у військово-політичних планах Німеччини та СРСР, стверджує, що «першопричиною включення Західної України до складу СРСР були імперські плани Гітлера і Сталіна, що рвалися до світового панування, в результаті чого прикарпатський регіон став об'єктом колонізаторської політики тоталітарних режимів Берліна і Москви» [14, с. 7]. У 2003 р. захищена дисертація

С.К. Кондратюк, присвячена державно-правовому аспектові встановлення та функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939-1941 рр. [15]. У цій роботі, досліджується тема конфіскації, вилучення, націоналізації майна у перші місяці діяльності радянського режиму. Авторка розкриває головне завдання роботи органів влади в особі виконкомів рад – одержавлення економіки; націоналізація підприємств, інших господарських структур; конфіскація поміщицьких, церковних та монастирських земель; об'єднання одноосібних селянських господарств в колгоспи тощо.

У наведених дисертаційних роботах, тема правого регулювання інституту права власності у західних областях УРСР в період вересня 1939 р. – червня 1945 р., висвітлена фрагментарно та без належного якісного історико-правового аналізу. Переважно представники саме історичної науки, вивчали питання встановлення та функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни, німецького окупаційного режиму в УРСР та її західних областях, економіко-соціальних процесів певних радянського та німецького окупаційних режимів, радянізації західноукраїнських земель, а також історичні аспекти функціонування окупаційних режимів в окремих українських областях.

У дисертаціях російських дослідників, присвячених розвитку права власності, питання функціонування цього інституту у період 1939-1945 рр. не висвітлено, окрім праці Г.Х. Чукаєвої «Розвиток інституту права приватної власності та особливості його реалізації в російському праві (історико-правовий аспект)» [16]. Дослідниця вивчаючи закономірності формування інституту приватної власності, розкриває драматичний процес деформації інституту права власності в СРСР. Розглядаються основні нормативно-правові акти, що стосуються сфери регулювання права приватної власності з початку встановлення більшовицького режиму у 1917 р. Періоду Другої світової війни приділено лише один абзац праці. Дисертантка зазначає, що «Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років залишила глибокий кривавий слід в історії Російської держави. Загальна система радянського права, в тому числі і право приватної власності, не зазнала в часи війни корінних змін. Була посилена охорона приватної власності громадян. Більша частина правових новел, викликаних воєнною обстановкою цього періоду, відмерла після війни» [16, с. 98]. З викладеними положеннями не погоджуємося, оскільки приватна власність як така офіційно, де-юре та де-факто не існувала в цей період.

Третя група джерел в основному представлена працями істориків Польщі та Німеччини. Цікавим історико-правовим виданням, видається праця польського дослідника Агнешка Лучака [17], яка присвячена конфіскації та вилученню культурних цінностей у польських поміщиків під час німецької окупації. На увагу дослідників, заслуговує видання під редакцією Петра Кліща [18], де використані нові архівні документи, що розкривають соціально-економічні аспекти радянської політики на окупованих колишніх польських територіях у 1939-1941 рр.

Важливе місце у висвітленні відносин власності на Західній Україні у 1939-1945 рр. також посідають видання польського Інституту національної пам'яті, а саме Комісії з розслідування злочинів проти польського народу. На сторінках Вісника Інституту національної пам'яті розкрито питання вилучення майна поляків під час радянських репресій у вересні 1939 р. [19].

Сучасне багатоманіття поглядів на історичне минуле став різновидом утілення законного права громадян на творення та отримання суспільно значущої інформації. На жаль, при всьому бажанні, важко отримати реалістичну, цілісну багатовимірну картину правового регулювання права власності в західноукраїнському регіоні (невіддільної від творення реалістичної історії УРСР та СРСР у цілому). Оцінки сучасних науковців, що стосуються усіх наслідків входження західноукраїнських земель до складу УРСР та СРСР не є чіткими, справедливими, глибоко обґрунтованими, адже часто-густо не враховують усіх історико-правових факторів, які їх спричинили. Отже, все ще важко дати раціональне пояснення багатьом подіям радянського періоду у західноукраїнських областях, що справили значний вплив на подальшу долю України [20, с. 20].

Джерельна база дослідження складає значний документальний масив, що відображає процес розвитку правового регулювання правовідносин у сфері власності в західних областях України у період 1939-1945 рр. При цьому необхідно враховувати, що правові основи функціонування інституту права власності у зазначений період склали законодавчі та інші нормативні акти, видані у попередні роки, які були чинними, протягом певних етапів досліджуваного періоду. Становлять інтерес для дослідження й нормативні документи, що вже не діяли в досліджуваній період, але необхідні для здійснення порівняльного аналізу процесу змін у правовому регулюванні права власності та його розвитку.

Джерела, використані автором, у перебігу підготовки праці, можна згрупувати у такі блоки: 1) збірники, офіційні видання нормативних актів та окремі нормативно-правові акти; 2) архівні документи та матеріали; 3) спогади очевидців; 4) інформаційні повідомлення та матеріали тогочасної преси; 5) відомості довідково-статистичних видань.

До першої групи належать: 1) нормативно-правові акти, які оприлюднені в офіційних періодичних виданнях: закони СРСР і УРСР; резолюції та рішення з'їздів КПРС і КПУ, пленумів ЦК КПРС і ЦК КПУ, постанови Верховних Рад СРСР та УРСР, укази Президій Верховних Рад СРСР та УРСР; 2) загальнополітичні документи, які приймалися ВКП (б) та її складовою частиною КП (б) України. Причому партійні органи зосереджували в своїх руках усю повноту владних повноважень, часто підміняючи собою діяльність органів державної влади та управління. Це стенограми, протоколи засідань, рішення центральних і республіканських органів комуністичної партії, а також аналогічні матеріали її місцевих осередків.

Значна кількість джерел, що розкривають окремі аспекти розвитку та функціонування інституту власності на західноукраїнських землях за часів радянського (вересень 1939 р. – червень 1941 р.; 1944-1945 рр.) та гітлерівського окупаційного режимів, зберігається в Центральному державному архіві вищих органів державної влади України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві Волинської області, Державному архіві Івано-Франківської області, Державному архіві Львівської області, Державному архіві Рівненської області та Державному архіві Тернопільської області.

Матеріали вищенаведених архівних установ, необхідно розділити на групи:

- 1) нормативно-правові акти вищих органів влади (законодавчих і виконавчих органів);
- 2) нормативно-правові акти місцевих органів влади;
- 3) матеріали судової практики та прокурорських перевірок;
- 4) звіти, доповідні записки, вказівки, інвентаризаційні описи, списки, оголошення та інформаційні повідомлення органів влади, установ та організацій;
- 5) листи і скарги, контракти, договори, переписка громадян з органами влади.

Одним із використаних джерел для проведення дослідження є збірники та публікації нормативно-правового матеріалу, у яких розміщено документи про правові аспекти власності на західних областях України. Збірники документів, видані у різні роки, тому поділимо їх на дві групи.

До першої групи належать видання радянського періоду: «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939-1949 рр.)» [34], «Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941-1944 рр.)», «Радянська Дрогобиччина», «Україна Радянська», «Радянська Ровенщина 1939-1959», «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів», «Львівщина Радянська», «Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.)», «Радянській Львівщині 30 років», «Волинь Радянська (1939-1965)», «Радянська Тернопільщина 1939-1958», «Львівщина соціалістична», «3 історії колективізації сільського господарства Західних областей Української РСР», «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939-1979», «Луцьку 900 років», «Історія Львова в документах і матеріалів», «Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР, 1939-1989».

Матеріали та документи другої групи, виданні починаючи з 90-х років, розкривають різні аспекти функціонування інституту права власності на Західній Україні на окупаційний лад упродовж 1939-1945 років. Серед значної кількості збірників документів, опублікованих вітчизняними дослідниками виділили наступні: «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [21], «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» [22], «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.» [10, 23], «Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.» [24], «Україна в Другій світовій війні в документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1939-1945)» [25-28], «Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали» [29], «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. Збірник документів» [30].

У багатотомному науковому виданні «Реабілітовані історією», розміщено оригінальний фактологічний матеріал, який отриманий із раніше закритих архів вищого партійно-державного керівництва СРСР та УРСР, колишніх спеціальних служб, правоохоронних органів та відриває значні можливості для розуміння правовідносин власності під час функціонування комуністичного режиму в Україні. Згідно концепції серії, опубліковані аналітичні та інформаційні матеріали висвітлюють особливості правового регулювання та історичні реалії інституту права власності у Волинській області [31], Львівській області [32], Рівненській області [33], Тернопільській області [34].

Документи про проведення націоналізації, примусової колективізації, вилучення та конфіскації майна польського населення, що знаходилося на території Західної України викладені у двотомному збірнику документів та матеріалів «Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939-1941 гг.», підготовленому Федеральною службою безпеки Російської Федерації і Міністерством внутрішніх справ та адміністрації Республіки Польща [35].

Важливим інформативним джерелом для розуміння функціонування інституту права власності на західноукраїнських землях під час Другої світової війни (1939-1945 рр.) є матеріали газетних публікацій.

У період з вересня 1939 до червня 1941 рр. у газетних виданнях розміщувалися публікації про плани та результати діяльності радянської влади. При цьому висвітлення інформації відбувалося із врахуванням настроїв та специфіки населення Західної України. До переліку досліджуваних видань належать: «Більшовик України», «Большевистская печать», «Вільна Україна», «Вільне життя», «Комуніст», «Радянська Волинь», «Революційне слово», «Рідна земля», «Радянська Україна», «Червона Бережанщина», «Червоний прапор», «Червоний прапор» тощо. У більшості випадків у цих виданнях висвітлювалась інформація в однаковій формі, які містила відомості про позитивні здобутки та досягнення радянської влади на західноукраїнських землях.

У період німецької окупації у Генеральній Губернії, до якої у 1941 р. була включена Галичина як п'ятий дистрикт, виходило не менше 113 періодичних часописів, які містили інформацію різного тематичного наповнення. Серед видань 49 висвітлювали універсальну інформацію, 12 – містили офіційну інформацію, що подавалася німецькими та українськими владними інституціями, 6 – економічну, а також у певних виданнях розпорядження та постанови окупаційної влади [36, с. 5-6].

До переліку часописів періоду німецької окупації слід віднести «Варшавські вісті» (Варшава, 1941), «Вечірня година» (Краків, 1942-1944), «Вільне слово» (Дрогобич, 1941-1942), «Вісник розпоряджень для Генеральної губернії» (Краків, 1943-1944), «Вісник Станіславської обласної управи» (Станіславів, 1941), «Вісті для українських селян» (Рівне, 1942-1943), «Вісник Станіславської дієцезії» (Станіславів, 1942), «Воля Покуття» (Коломия, 1941-1942; Львів, 1943-1944), «Голос Підкарпаття» (Львів, 1942-1943), «Горохівські вісті» (Луцьк, 1943), «До зброї!» (Станіславів, 1943), «До перемоги» (Львів, 1943-1944; Краків, 1944-1945), «Дрогобицьке слово» (Дрогобич, 1942), «Жовківські вісті» (Жовква, 1941-1942), «Золочівське слово» (Золочів, 1941-1942), «Інформаційна служба для краєвого правління в Генеральній окрузі Волині та Поділля» (Рівне, 1943), «Калуський голос» (Калуш, 1941-1942), «Клич» (Луцьк, 1943), «Львівські вісті» (Львів, 1941-1944), «Наші дні» (Львів, 1941-1944), «Рідна земля» (Львів, 1941-1944), «Рогатинське слово» (Рогатин, 1941), «Самбірські вісті» (Самбір, 1941), «Самостійна Україна» (Станіславів, 1941), «Сокальське слово» (Сокаль, 1942), «Стрийські вісті» (Стрий, 1941-1942), «Теребовлянські вісті» (Теребовля, 1941), «Тернопільські вісті» (Тернопіль, 1941), «Український голос» (Луцьк, 1941-1944), «Український хлібороб» (Рівне, 1942), «Українські Перемишлянські вісті» (Перемишляни, 1941), «Українські щоденні вісті» (Львів, 1941), «Чортківська думка» (Львів, 1942-1944).

Зазвичай, окупаційна влада за допомогою вищевказаних видань доводила до відома населення закони, постанови, розпорядження, оголошення. Офіційна інформація обов'язково висвітлювалася у періодиці, яку видавали органи і посадові особи Генеральної Губернії та Райсхкомісаріату України.

Важливе місце серед джерел дослідження, займають численні мемуарні видання та спогади очевидців і учасників воєнних дій на західній Україні в період Другої світової війни. Так, у книзі «Львів під радянською окупацією (1939-1941)» [37] розміщено спогади 29 поляків, які висвітлюють в тому числі реалії політики радянської влади щодо вилучення та конфіскації майна у польських громадян. Подіям, які відбувалися у Львові у період із 1939 р. по вересень 1940 р., присвячені спогади Марії Гаглік [38].

Необхідним джерелом для вивчення історії права власності на Західній Україні є збірники статистичної інформації: «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник» (1957), «Основні показники виконання народного господарського плану УРСР за 1940 р.» (1941), «Досягнення Радянської України за сорок років. Статистичний збірник» (1957), «Народне господарство Львівської області: Статистичний збірник» (1958), «Народне господарство Дрогобицької області: статистичний збірник» (1958), «Радянська Україна в цифрах: статистичний збірник» (1960), «Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник» (1967), «Сільське господарство УРСР. Статистичний збірник» (1970). Незважаючи на те, що статистичні дані цього періоду не відзначаються науковою об'єктивністю, але містять значний кількісний матеріал, який при цьому потребує критичного аналізу.

Висновки. Вивчення і аналіз історіографії теми дослідження показав, що незважаючи на значну кількість загальних праць і окремих наукових розробок, є всі підстави вважати, що спеціальних праць, котрі б давали цілісне уявлення про інститут права власності на Західних областях України в період Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1945 рр.) дотепер не було, проблема залишається малодослідженою в історико-правовій науці. Джерельна база порушеної проблеми є достатньо репрезентованою, оскільки представлена усіма різновидами матеріалів та документів у обсязі, оптимальному для отримання необхідної інформації та надає можливість всебічно охарактеризувати інститут права власності

Література

1. Белоусов С.М. *Возз'єднання українського народу в єдиній українській радянській державі* / С.М. Белоусов ; Академія наук Української РСР, Інститут історії України. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1951. – 165 с.
2. Бабій Б.М. *Возз'єднання Західної України з Українською РСР* / Б.М. Бабій ; Академія наук Української РСР, Сектор держави і права. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1954. – 193 с.
3. Денисов А.І. *Основи Радянської держави і права : учебний посібник : [пер. з 1-го рос. вид., перероб. і доп. авторами] / А.І. Денисов, М.Г. Кириченко.* – Київ : Радянська школа, 1952. – 238 с.
4. *Історія держави і права Української РСР : (1917-1960) / [ред. кол. : В.М. Корецький ... [та ін.]; Академія наук Української РСР, Сектор держави і права АН УРСР.* – Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 365 с.
5. *Ученые записки кафедры теории государства и права Акад. обществ. наук при ЦК ВКП (б).*- Вып. 8. – М.: АОН, 1951. – 144 с.
6. *Історія Української РСР. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941). У восьми томах. Том 6.* – Наукова думка. – Київ. 1977. – 543 с.
7. Івасюта М.К. *Нариси історії колгоспного будівництва на західних областях Української РСР.* / М.К. Івасюта– К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 316 с.
8. Ковальчак Г.І. *Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади (1939-1958 рр.). Історико-економічний нарис.* / Г.І.Ковальчак – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 859 с.
9. Ковальчак Г.І., Сливка Ю.Ю., Чугайов В.П. *Подія великого історичного значення.* – К., 1979. – 220 с.
10. Білас І.Г. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І.Г.Білас– К.: Либідь. – Військо України, 1994. – Кн. 2. – 688 с.*

11. Кондратюк К.К. Політичні, соціально-економічні та духовні аспекти „радянзації” західних областей України у 1939–1941 роках / К.К. Кондратюк // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. – Львів: ЛНУ, 2001. – С.21–30.
12. Рубаник В.Е. Собственность в истории российской и украинской систем права: общее и особенное. (Отношение собственности в восточнославянской традиции правового регулирования историко-правовое исследование). – Харьков: Консум, 2004. – 520 с.
13. Півоварчук В.М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Півоварчук; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 16 с.
14. Яким С.С. Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939-1944 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 20.02.22 / С.С. Яким; Нац. ун-т «Львівська політехніка», Ін-т гуманіт. та соц. наук. – Львів, 2002.- 19 с.
15. Кондратюк С.К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939-1941 рр. (державно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Кондратюк Світлана Костянтинівна; Львів, нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 188 с.
16. Чукаєва Г.Х. Развитие института права частной собственности и особенности реализации в российском праве (историко-правовой аспект): дис.канд. юрид. наук: 12.00.01 / Чукаєва Галия Ханифовна; Башкир. Гос. ун-т. – Ч., 2006. – 196 с.
17. Agnieszka Łuczak. Utraczone decorum. Grabież dóbr kultury z majątków ziemiaństwa polskiego w wielkopolsce w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939-1945. - Instytut Pamięci Narodowej. – W., 2011. – 433 s.
18. Okupacja sowiecka ziem polskich 1939–1941 /Pod red. Piotra Chmielowca, Rzeszów–Warszawa, 2005 – 248 s.
19. Sowietkich represjach wobec polaków ze Sławomirem Kalbarczykiem, Tomaszem Łabuszewskim i Kazimierzem Krajewskim rozmawia Barbara Polak // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2003. – № 11 (34). – S. 4-30
20. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Україна у другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Д.В.Веденєєв, О.Є. Лисенко// Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 4-29. С. 20
21. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – 657 с.
22. Національні відносини в Україні у ХХст. Збірник документів і матеріалів. [Голова редкол.: І.Ф. Курса та ін.]: Інститут національних менишин України. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.
23. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. / І.Г.Білас – К.: Либідь. – Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
24. Сергійчук В. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: Нові док. і матеріали / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998.- 944 с.
25. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1 / Упоряд. В.М. Косик. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.
26. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т. 2 / Упоряд. В.М. Косик. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. – 384 с.
27. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943): Т.3 / Упоряд. В.М. Косик. – Львів: Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999, – 384 с.
28. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945): Т.4 / Упоряд. В.М. Косика. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. – 368 с.
29. Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 198 с.
30. «Особые папки» Сталина і Молотова про національно визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. Збірник документів / Упоряд. Ярослав Дашкевич, Василь Кук; Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2010. – 594 с.
31. Реабілітовані історіє: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редколегія: (голова – П. Т. Тронько, заступники голови – О. П. Реснт, С. А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова – О. І. Курилюк, відповідальний секретар – М. М. Кучерепи та ін.). – Кн. 1. – Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – 976 с.
32. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів: Астролябія, 2009. – 768 с
33. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Рівненська область / Голова редколегії (голова П.Т. Тронько, заступники голови О.П.Реснт, Ю.З. Данилюк та ін.); редколегія тому (співголова В.М.Королук, співголова Ю.М.Торкунов, відповідальний секретар А.А. Жив'юк та ін.). – Кн. 1. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – 578 с.

34. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Тернопільська область / Голова редколегії (голова Ф.Н. Шевчук, заступники голови П.Я.Гудима). – Тернопіль: ВАТ «ТВПК «Збруч», 2008. – 728 с.
35. Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939-1941 гг. –В 2-х т.- Варшава-Москва, 2001. – 1436 с.
36. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами українськомовної легальної преси: монографія / НАН України. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Львів, 2010. – 328 с.
37. Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941) / Wstęp i redakcja Tomasz Bereza, wybór i opracowanie Tomasz Bereza, Jan Flisak, Janusz Grechuta, Krzysztof Karczmarski, Mariusz Krzysztofinski, Artur Świeży SDB, Ryszard Ziobroń. – Rzeszów.- 2006.- 389 s.
38. Maria Gaklik. Dziennik. Lwów 12 października 1939 – 13 września 1940 /Pod red. Moniki Kały, Wrocław 2002. - 119 s.

О.В. Лопушанський

д. ф. м. н., професор

Н.Л. Івашук

д. е. н., професор,

Львівський університет бізнесу та права

УЧАСНИКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Відповідно до Основного Закону України іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, наділені такими ж правами та обов'язками, як і громадяни України. Тобто основною умовою щодо прав іноземців є легітимність та законність їх перебування на території України.

Ключові слова: *іноземець, особа без громадянства, біженець, адміністративно-правовий статус.*

Согласно Основному Закону Украины иностранцы и лица без гражданства, которые на законных основаниях находятся в Украине, наделены такими же правами и обязанностями, что и граждане Украины. Есть основным условием относительно прав иностранцев легитимность и законность их пребывания на территории Украины.

Ключевые слова: *иностранец, лицо без гражданства, беженец, административно-правовой статус.*

According to State Law of Ukraine foreign nationals and stateless persons that reside and hold legal status in Ukraine are granted equal rights and obligations as Citizens of Ukraine. Therefore, legitimate status of foreign nationals determine their rights and obligations while residing on Ukrainian soil.

Key words: *foreign national, stateless person, refugee, administrative legal status.*

Вступ. У зв'язку з набуттям Україною державної незалежності, вирішенням практичних міжнародних завдань виникла необхідність створити таку систему застосування норм міжнародного права у регулюванні внутрішнього правопорядку, яка б дала змогу Україні ефективно виконувати свої міжнародні обов'язки в галузі прав людини, незалежно від того, є вона громадянином України чи ні. Особливо з огляду на те, що кількість справ щодо надання статусу біженця, видворення іноземця чи особи без громадянства з України, а також справ, пов'язаних із перебуванням іноземця та особи без громадянства в Україні має тенденцію до збільшення. Так, органами Державної прикордонної служби України упродовж першого півріччя 2009 року виявлено понад 14 тисяч незаконних мігрантів [1; 11].

Аналіз останніх досліджень. Питання правового статусу іноземців, осіб без громадянства та біженців тією чи іншою мірою висвітлені у працях О. Кузьменко, О. Малиновської, В.Новіка, Ю. Тодики, М. Хавронюка та ін. Їх праці мають важливе значення для вдосконалення правового статусу іноземних громадян і осіб без громадянства та взагалі інституту права, що регулює відносини з цією категорією громадян. Однак лишається недостатньо дослідженим питання адміністративно-правового статусу цих категорій осіб в Україні.

Мета визначити сутність адміністративно-правового статусу іноземців, осіб без громадянства, запропонувати напрями підвищення ефективності судового захисту прав та законних інтересів цих категорій осіб.

Виклад основного матеріалу. Поняття «іноземець» охоплює дві категорії осіб: іноземці – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав, та особи без громадянства – особи, яких жодна держава згідно зі своїм законодавством не вважає своїми громадянами [2]. Особливістю статусу іноземців і осіб без громадянства є те, що, з одного боку, їм забезпечуються фактичні та